

MURSKA SOBOTA KOT SEDEŽ ARHIDIAKONATA IN CERKVENO-UPRAVNA PRIPADNOST PREKMURJA V SREDNJEM VEKU

IVAN ZELKO

Na slovenskem ozemlju je v srednjem veku v cerkvenoupravni razdelitvi obstajala ustanova arhidiakonotov. Kako je bilo porazdeljeno slovensko ozemlje v cerkvenoupravnem pogledu, o tem podrobno razpravlja Milko Kos.¹ Prav isto stanje se je ugotovilo na sosednjem hrvaškem in madžarskem ozemlju, o katerem nudijo z majhno izjemo točen pregled zapiski, sestavljeni ob pobiranju papeževe desetine v prvi polovici XIV. stoletja.²

Ozemlje današnjega Prekmurja je v prvi polovici XIV. stoletja spadalo v okvir dveh arhidiakonotov: v beksinskega in belmurskega. Beksinski arhidiakonot je pripadal k zagrebški škofiji. O njem govori veliko znamenljivih virov.³ Drugače je z belmurskim arhidiakonatom, ki je vključeval gornje Prekmurje in o katerem govori edini dokument iz leta 1331, ko omenja arhidiakona v Belmuri: Archidiaconus de Beelmura.⁴

Ime belmurskega arhidiakonata je v literaturi neznano, pripadnost njegovega ozemlja v doslej objavljeni literaturi sporna,⁵ obseg nejasen in sedež arhidiakonata deloma neraziskan. Ker je zgodovinski zapisek o belmurskem arhidiakonu iz 1331 navezan na Mursko Soboto, hočem v zvezi s Soboto razpravljati o cerkveni pripadnosti, obsegu ter sedežu tega arhidiakonata in tako pripomoči k razjasnitvi teh vprašanj. Navedena problematika pa bo vsekakor boljše pojasnjena, če razpravljanje o belmurskem arhidiakonatu povežemo z reševanjem še drugega pomembnega poglavja iz prekmurske zgodovine, namreč cerkvene pripadnosti prekmurskega ozemlja na splošno.

1. PRITEGNITEV PREKMURSKEGA OZEMLJA V MADŽARSKO CIVILNO IN CERKVENO UPRAVO

A. *Madžarska civilna uprava.* Pod madžarsko cerkveno upravo je Prekmurje moglo priti šele po ustanovitvi zahodnih madžarskih škofij, kar se je zgodilo v Gyōru okoli leta 998⁶ in v *Veszprému* leta 1002.⁷ Toda po ustanovitvi omenjenih dveh škofij ni prišlo do takojšnje podreditve prekmurskega ozemlja pod madžarsko cerkveno upravo. Po ugotovitvah madžarskih znanstvenikov⁸ je bilo Prekmurje pritegnjeno v madžarsko civilno in istočasno tudi v cerkvenoupravno oblast šele v času, ko so Madžari zasedli Slavonijo (okoli 1090) za madžarskega kralja Ladislava I. (1077—1095), ker je prvotna madžar-

ska meja (med leti 955—1075) potekala vzhodno od Prekmurja — in je v razdobju 955—1075 prekmursko ozemlje zopet cerkveno upravljal Salzburg, kolikor je to zaradi nestalnih in nemirnih razmer ob meji bilo mogoče.

Madžarska cerkvena uprava se je naslonila na civilno ureditev prekmurskega ozemlja. Obe upravi sta povezano delovali in stoletna trenja na cerkvenem področju nam bodo jasna le glede na prvotno madžarsko civilno ureditev Prekmurja ob priključitvi.

Pri nadaljnjem razpravljanju se predhodno v kratkih potezah ozrimo na prihod Madžarov v Spodnjo Panonijo in njeno zasedbo — predvsem po madžarskih ugotovitvah in naziranjih.

Ze leta 894 so Madžari prišli čez Donavo in opustošili Spodnjo Panonijo.⁹ Toda zasedli je še niso, čeprav so priprave bile že v teku. Trenutno jih je še zadrževal obzir do Arnulfa, s katerim so bili v zavezništvu zoper Veliko Moravsko.¹⁰ Leta 898 in spomladi 899 so bile madžarske čete na plenilnem pohodu v Italiji,¹¹ kamor so prodrle ob Dravi in Savi, izognivši se Braslavovi kneževini ob Blatnem jezeru zaradi zavezništva z Arnulfom. V decembru 899 so Madžari v Lombardiji zvedeli, da je Arnulf umrl. S tem je bila odstranjena ovira, ki jih je silila k prizanašanju Spodnji Panoniji. Vračajoč se iz Italije, so madžarske čete planile na Spodnjo Panonijo in uničile Braslovovo kneževino ob Blatnem jezeru. Še v poletju 900 so se dvignila tudi druga madžarska plemena v Potisju in med Garamom ter Vágom prestopila Donavo, zasedla Spodnjo Panonijo¹² in se tu naselila kot nomadsko ljudstvo, ki je potrebovalo obširno ozemlje zaradi svojega nomadskega načina življenja.¹³

Po odločilni bitki 5. julija 907 pri Bratislavi je nehala obstajati Vzhodna marka in Madžari so zasedli Panonijo do alpskih predgorij. V območje madžarske oblasti je prišel tudi vzhodni rob današnje slovenske Štajerske.¹⁴ Po tej bitki je bila zaključena osvojitve nove madžarske domovine in ustvarjena zahodna meja. V obrobni pokrajini se Madžari niso naselili, pač pa so tudi na tej zahodni meji, — ob meji svojega ozemlja kot drugod, — uredili širok ločilni mejno-obrambni pas, ki jih je delil od sosedov in varoval njihovo ozemlje pred sovražnimi vpadi ter jim nudil primerno izhodišče za vojaške podvige na zahod.¹⁵

Ozemlje današnjega Prekmurja je bilo sredi širokega mejnoobrambnega madžarskega pasu. O prebivalstvu današnjega Prekmurja v tej dobi pravi madžarski zgodovinar Hóman: »V jugozahodni mejni pokrajini so se manjše raztresene slovenske skupine ljudstva umaknile v gozdove.«¹⁶ — Z bitko pri Augsburgu leta 955 so bili končani plenilni pohodi Madžarov na zahod in Madžari so bili prisiljeni, da so se umaknili v notranjost svojih meja za mejnoobrambni pas.¹⁷ Prvotna notranja črta mejnoobrambnega pasu, t. j. prvotna madžarska meja, do koder so se naselili, je na odseku Prekmurja potekala vzhodno od njega, vzhodno od reke Krke z izhodiščem ob Muri pri Letenyju, dalje v severozahodni smeri mimo Pake in se je ob gornjem toku Krke približala tej reki ter se ob Hodošu stikala z današnjim prekmurskim ozemljem.¹⁸ Ozemlje Prekmurja je ležalo na zunanji strani mejne črte, čeprav v območju celotnega madžarskega mejnoobrambnega pasu. Sicer je ozemlje mejnega pasu spadalo pod madžarsko oblast, vendar ni imelo enakovrednega položaja z drugim madžarskim ozemljem. Značilna je Deérova trditev o prvotnih mejah Madžarske in o mejnem pasu: »Po osvajalcih zasedeno in v X. stoletju osvojeno ozemlje je znatno manjše od zgodovinske Madžarske. Zemlja (prostor), ki se je razprostirala med naseljenim ozemljem in naravnimi mejami — v gospodarskem pogledu za Madžare brez vrednosti — je služila v obrambne namene.«¹⁹ Ko je konec X. in v začetku XI. stoletja madžarska kraljevska rodbina organizirala upravo svojih obširnih posestev z uvedbo županij,²⁰ je Prekmurje kot ozemlje, ležeče na zunanji strani prvotne mejne črte, ostalo brez te madžarske županijske upravne organizacije.²¹ Tudi ni bilo pritegnjeno v madžarsko cerkvenoupravno organizacijo, ki je delovala sporazumno s civilno.²²

Po ocenjevanju madžarskih zgodovinarjev je bil zunanjepolitični položaj Madžarske ob nastopu kralja Ladislava I. ugodnejši kot kdaj koli prej v preteklih desetletjih,²³ ko so notranji boji za prestol po smrti sv. Štefana I. (1038) in upor poganske stranke (1046)²⁴ slabili vojaško moč države. Naravna posledica notranje konsolidacije za kralja Ladislava I. (1077—1095) in utrditev centralne oblasti je bila težnja, pritegniti do takrat zanemarjeno ozemlje mejnoobrambnega pasu v organizacijo kraljeve oblasti. Primer Vzhodne marke in Moravske, kjer sta nemška in češka oblast z vso silo pričeli naseilitveno akcijo in uvajali svojo cerkveno organizacijo, je pokazal, da zanemarjanje terena v mejnoobrambnem pasu vodi do zasedbe po

tujih silah. Zato je Ladislavovo kraljevanje stremelo za tem, da premakne meje od notranje mejnoobrambne črte navzven do skrajne meje mejnoobrambnega pasu in tako celotno ozemlje mejnega pasu vključi v svojo državno upravo.²⁵

Kralj Ladislav je na področju Prekmurja storil odločilen korak z zasedbo Slavonije (1091). Ob tej priložnosti je bil mejnoobrambni pas v porečju rek Krka—Mura—Drava pritegnjen v madžarsko županijsko upravno organizacijo in istočasno pod neposredno upravo madžarske cerkve.²⁶ Na zahodu je madžarska oblast segala do črte Radgona—sotočje Dravinje v Dravo.²⁷

Po pritegnitvi prekmurskega ozemlja v madžarsko civilno upravo je pretežni del Prekmurja postal madžarska kronska zemlja. Vsa stoletja fevdalizma prihaja do izraza dejstvo, da je velike zemljiške komplekse v Prekmurju podeljeval madžarski kralj: Leta 1208 podeli madžarski kralj Andrej II. zemljišče Lindua (= Gornja Lendava) grofu Nikolaju in njegovim dedičem.²⁸ V XIII. stoletju prejme isto zemljišče v fevd rodbina Amadejcev. Leta 1275 ga podeli madžarski kralj Ladislav kot »naš grad, Lyndua imenovan, ki je v Železni županiji« (. . . castrum nostrum Lyndua vocatum in comitatu Castri Ferrei existentem, . . . cum villis et terris).²⁹ — Leta 1365 si isto zemljišče po kraljevi podelitvi pridobi rodbina Széchy,³⁰ ki ga je imela v posesti do 1685, ko je v moškem kolenu izumrla. Zaradi sorodstva s Széchyji je nato 1720 podelil madžarski kralj zemljišče Gornjo Lendavo rodbini Nádasdy.³¹ — Enako je ugotovljeno za druga prekmurska zemljišča: Belmuro, Dobro, Dolnjo Lendavo in zemljišče ob Rabi, ki ga je madžarski kralj Bela III. leta 1183 podelil cistercijanskemu redu.³²

Kronska zemlja je bila združena okoli kraljevih upravnih središč, županijskih gradov, od koder je kralj po svojem uradniku upravljal in vodil posestva ter vladal sebi podložna ljudstva, ki so živela na kraljevih posestvih.

Prekmurju najbližji kraljevi upravni središči sta bili: grad Vasvár (lat. Ferreum castrum) in Zalavár, ob reki Zali, na kraju nekdanjega Pribinovega Blatenskega kostela. — Ustanovitev obeh datira iz časa kralja sv. Štefana.

Vasvár je bil že za Rimljanov naseljen kraj in prastaro skladišče železa za obmurske železne rudnike. Od tod so dobivali železo tudi kovači benediktinske opatije v Pannonhalmi v XI.—XII. stoletju. Gotovo je, da od tod izvira ime Ferreum castrum.³³

Kolon-Zala. Prvotni središčni kraj poznejšega županijskega ozemlja Zala je bil Ko-

lon, kakor je razvidno iz ustanovne listine veszprémske škofije leta 1002.³⁴ Holub meni, da je morala biti tukaj neka slovenska utrdba, grad, do katerega je bil lažji dostop, kot pa do Blatenskega kostela, ležečega na Zalinem otoku. Zakaj ni postal središče kraljevih ljudi in posestev nekdanji Pribinov Blatenski kostel, ali pa v rimski dobi in v dobi preseljevanja narodov pomembna Mogentiana (Mogentianae, poznejši madžarski Keszthely), kjer so še gotovo stale nekdanje zgradbe, čeprav v razvalinah, na to tudi madžarski zgodovinarji ne najdejo pravega odgovora. Toda kmalu po ustanovitvi benediktinske opatije v Zalaváru leta 1019 je bila sem prestavljena tudi uprava kraljevih posestev in ljudstev. Od tega gradu je dobila županija ime Zala.³⁵ Tako je nekdanji slovenski Blatenski kostel spet postal važno središče.

Gornje Prekmurje je bilo pritegnjeno k upravnemu središču v Vasváru.

Zemljišče Belmura s svojim središčem v Murski Soboti pripada županijskemu gradu Vasvár. Tako leta 1297: ... terram et possessionem Belmura vocatam in Comitatu Castris

Ferrey existentem...³⁶ — Listine iz let 1208,³⁷ 1214,³⁸ 1275²⁹ in pozneje³⁹ navajajo zemljišče Gornjo Lendavo v Železni županiji.

Leta 1350 je magister Nikolaj iz Nagymártona odstopil oba Kroga in Rakičan, ki sta v Železni županiji, Oliverju, kraljevemu zakladniku, v uporabo in obrambo ter da naseljuje to področje: »... duas Kurungh, ... et Reketye vocatas in Castriferrei existentes, quas ipse magister Nykul... ob zelum nostre proximitatis nobis dedit et commisit ad utendum, protegendum, efficere populosas«.⁴⁰

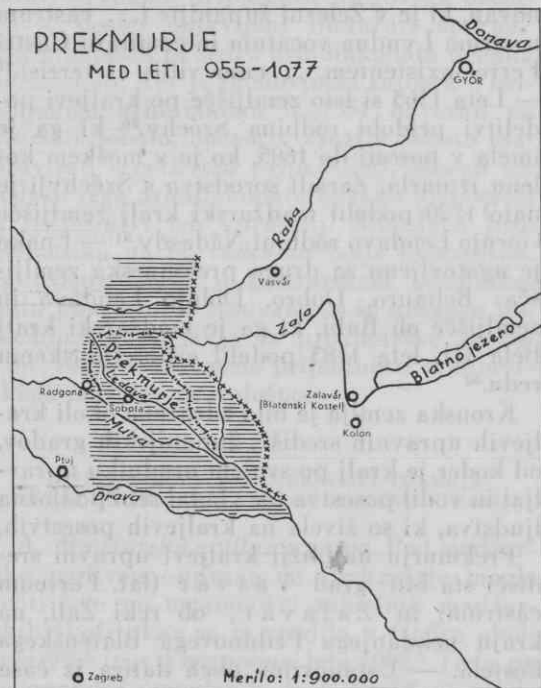
Tudi služba madžarskih mejnih stražarjev (speculatores), ki je bila v XIII. stoletju še v polni veljavi, je bila koncentrirana v županijskem središču. Ko določa madžarski kralj Štefan V. z listino iz 1270 pravice in dolžnosti »stražarjev« v Monyoródsu (Őrismagyarósd, severovzhodno od Hodoša), pravi, da v sporih med poveljnikom stražarjev in podložnim stražarjem razsoja grof iz Vasvára (prohibemus ut maior speculatorum suum servientem contra eos agentem iudicare non presummat sed comiti Castriferrei reservet iudicandum). Njihovo področje se je razprostiralo od Radgone in od meja županije Zala vse do kraja Lug (danes Lugos, v bližini Magyarósd).⁴¹ To je jasno označeno ozemlje gornjega Prekmurja, ki je spadalo tudi sicer pod upravo kraljevega gradu Vasvár.

Dolnje Prekmurje pa je bilo nasprotno pritegnjeno h kraljevemu upravnemu središču v Zalaváru.

Ozemlje županijskega gradu Zalavára je mejilo na Železno županijo v bližini krajev Velemér—Bogojina in dalje v smeri Murske Sobote, kakor nas pouči listina iz 1208.⁴² To pa je meja med bivšima okrajema (Dolnja) Lendava in Murska Sobota in stoletna meja med škofijama Zagreb in Győr.

H gradu Zala je spadalo zemljišče Lindua (1192) ob dolnjem toku reke Ledave,⁴³ ki je v XIV. stoletju zavzemalo ogromen kompleks ozemlja in je vključevalo pretežni del dolnjega Prekmurja.^{43a} — Kraj Kóbilje se omenja 1271 kot zemljišče, ki pripada h gradu Zala (... terram castris Zaladiensis Kebele vocatam).⁴⁴

Področje turniške pražupnije, ki ga je madžarski kralj Ladislav podelil 1278. leta Štefanu, Haholdovemu sinu in slavonskemu banu, obenem s porušenima gradovima Dolnja Lendava in Lenti, se navaja v županiji Zala: castra diruta Lindua et Nempthy vocata iuxta fluvium Kereka et oppida et possessiones, villasque Csernecszegh vocatas, ad eadem pertinentes, in Szaladiensis...⁴⁵ — Izraz »Csernecszegh« je v XIV. in XV. sto-

1: Področje madžarskega mejnoobrambnega pasu (gyepűtelve) na odseku Prekmurja, kjer se Madžari v prvi fazi svoje naselitve (po letu 955) niso naselili, niti ga niso pritegnili v svojo redno državno in cerkveno upravo; 2: sedanja jugosl. državna meja na odseku Prekmurja; 3: reke in potoki; 4: mesta in kraji; 5: madžarska mejnoobrambna črta (gyepüvonal) na odseku Prekmurja med leti 955 in 1077 (Po J. Holubu, Zala megye története, I, Pécs 1929, 112—115 — in J. Deéru, A magyarság a nomád kultúrközösségben. Magyar művelődéstörténet, I, 66).

letju izražen z latinsko-madžarskim poimevanjem: in tenutis Chernechmegeye (1428), in tenutis Chorzech (1430)⁴⁶ — in pomeni območje (okolisi) turniške pražupnije.

Težko je pojasniti in zadovoljivo odgovoriti, zakaj je bilo gornje Prekmurje pritegnjeno v upravo gradu Vasvár in zakaj dolnje v Zala. Ali segajo sledovi take ureditve nazaj v staroslovensko dobo? Čez dolnje Prekmurje je vodila stara rimska cesta Blatenski kostel—Ptuj⁴⁷ — in gotovo so ti kraji tja gravitirali.

Vzhodna vrata v gornje Prekmurje so pri Hodošu. Tu so Madžari v X. stoletju najdalje prodrli s svojo naselitvijo. Tudi turške čete so v začetku XVII. stoletja ob Krki prodirale na zahod in sta izmed vseh prekmurških krajev Hodoš in Šalovci najprej prišla pod delno turško oblast, in sicer že pred letom 1627.⁴⁸ Tudi razdalja Hodoš—Vasvár ni prevelika.

Iz danega razpravljanja spoznamo, da je že od XII./XIII. stoletja in ves čas madžarskega gospostva gornji del Prekmurja spadal pod upravo Železne županije in dolnji del v Zala. In ni razloga, da bi bilo drugače konec XI. stoletja, ko so bili ti kraji vključeni v madžarsko civilno upravo.

Razdeljenost Prekmurja na civilnem področju je bila vzrok, da je bilo Prekmurje do 1777 tudi cerkvenoupravno razkosano.

B. Madžarska cerkvena uprava. Dolnje Prekmurje pod Zagreb: Kmalu po madžarski zasedbi Slavonije (1091) je madžarski kralj Ladislav ustanovil leta 1094⁴⁹ za priključene pokrajine novo škofijo s sedežem v Zagrebu. Novi škofiji je bil podrejen tudi velik del ozemlja severno od reke Mure, vključivši dolnji del sedanjega Prekmurja.

Ker so tudi velike pokrajine severno od Mure prišle pod jurisdikcijo zagrebškega škofa, sklepajo iz tega madžarski zgodovinarji, da je šele po letu 1091 bilo pritegnjeno v madžarsko civilno upravo vse tisto ozemlje, ki je okoli 650 let spadalo pod Zagreb in da najsevernejša meja zagrebške škofije in prvotna madžarska meja (pred letom 1091) sovpadata.⁵⁰

Da so pokrajine severno od Mure v cerkvenoupravnem oziru spadale pod Zagreb, izpričujejo naslednja dejstva:

Leta 1256 se je zagrebški kapitelj pritoževal, da mu Hahold, zemljiški gospod dolnjelendavskega dominija, že pet let ni plačeval desetine od svojega zemljišča in je tudi preprečeval pobiranje desetine po zagrebškem kapitlju od zemljišča *bratstva* (*generatio Jure* (Guri) na področju turniške pražupnije. Spor se je obravnaval pred zagrebškim pod-

banom Aleksandrom leta 1256, kjer se je Hahold obvezal, da bo poravnal kapitlju škodo za nazaj, in sklenil s kapitljem dogovor o načinu plačevanja v bodoče.⁵¹ — Leta 1278 je po imenu znan arhidiakon (Gregor) tega področja, ki je bil kanonik zagrebškega kapitlja.⁵² — Pripadnost ozemlja severno od Mure k zagrebški škofiji je dokumentirana z mnogimi dokazi. Predvsem po zagrebških statutih iz leta 1334, popisu župnij zagrebške škofije leta 1501⁵³ in s številnimi listinami, ki so v zagrebškem državnem arhivu (na primer iz let 1500, 1505, 1507, 1513, 1517 in druge), ki razpravljajo o desetini beksinskega arhidiakonata, pripadajoči zagrebškemu in čazmanskemu kapitlju.⁵⁴ — Za novejši čas so najvažnejši vizitacijski zapiski zagrebške škofije iz XVII. in XVIII. stoletja.⁵⁵

Severno mejo zagrebške škofije na področju severno od Mure za XIV. stoletje ugotovimo tako, da po zapiskih zbiralcev papeževe desetine iz let 1332—1337⁵⁶ poiščemo južno mejo veszprémske škofije ter jo izpopolnimo po podatkih iz zagrebških statutih iz 1334 in popisu župnij iz 1501.⁵⁷

Za XI. stoletje nimamo določenih dokazov, h kateri škofiji so pripadali kraji, ki so od XIII. do XVIII. stoletja bili v okviru beksinskega arhidiakonata in pod cerkveno upravo Zagreba, ker ustanovna listina zagrebške škofije, iz katere bi bile razvidne prvotne meje, ni ohranjena.⁵⁸ Vendar pravi madžarski zgodovinar Holub, pisec monografije Zalske županije: »Glede cerkveno-administrativne organizacije je nedvomno, da so ozemlje beksinskega arhidiakonata takoj po ustanovitvi škofije priključili zagrebški škofiji. Če bi se to zgodilo pozneje, bi bilo treba te pokrajine odcepiti od veszprémske škofije, kar si moremo težko predstavljati tudi v tem primeru, če bi bil govor o zelo oddaljenem in redko naseljenem ozemlju, torej o ozemlju z manjšim dohodkom.«⁵⁹ Zares, kako bi si mogel Zagreb protipostavno priboriti jurisdikcijo nad ozemljem, ki bi prej spadalo v okvir madžarske škofije, in ga več kot 650 let braniti, upoštevajoč, da je bil le sufragana madžarske nadškofije v Kalocsi.

Beksinski arhidiakon. Župnije, ki so ležale severno od Mure, so bile združene v višjo cerkveno enoto, v poseben arhidiakon zagrebške škofije. Po današnjem kraju Becsehely (severovzhodno od Letenya, ob cesti v smeri Velike Kaniže), katerega zgodovinsko ime je Bekchyn, Bekchin, Bexin,⁶⁰ se je imenoval bekčinski ali beksinski arhidiakon.⁶¹ Kakor poročajo zagrebški statuti iz 1334, so že pred tem letom združili beksinski in do

tedaj posebni medjimurski arhidiakonot. Nato se je uveljavilo ime prvega za oba.⁶² Toda tudi po združitvi se v administrativni terminologiji večkrat zaporedoma rabita obe prejšnji imeni, na primer: Decime de Bekchyn et Draua—Murakuz (1334)⁶³ — in Privilegium quondam domini Nicolai episcopi Zagrabiensis super restitutione decimarum de Bexin et inter Drawam et Muram.⁶⁴

S preučevanjem beksinskega arhidiakonata, njegovega postanka in cerkvene pripadnosti je tesno povezano vprašanje, kje je potekala prvotna madžarska meja v razdobju 955—1090 na odseku današnjega Prekmurja.

Pod jurisdikcijo zagrebškega škofa so v srednjem veku in do leta 1777 pripadale le župnije dolnjega Prekmurja, to je ozemlja, ki je bilo za madžarskega gospostva podrejeno županiji Zala.

Gornje Prekmurje pod Győr (lat. Jaurinum). Soboška cerkev se leta 1394 navaja v gyórski škofiji: ... ecclesie sancti Nicolai de Murasombatha, Jaurinensis diocesis.⁶⁵ To je razmeroma pozen podatek. Starejši je podatek o pravici vasvárskega in pozneje gyórskega kapitlja do desetine v Krogu, ki posredno priča, h kateri škofiji je pripadal kraj. Leta 1298 sta grof Machya, jobagio Železne županije, in njegova žena Helena z oporoko darovala cerkvi sv. Mihaela v Vasváru (kapiteljska cerkev!) kraj Krog ob Muri, ki ga je Helena podedovala po prvem možu Isouu. Listina o podelitvi se je ohranila v arhivu vasvárskega kapitlja.⁶⁶ Pravica do cerkvene desetine v kraju Krogu je pozneje prešla na gyórski kapitelj, ki si jo je ohranil vse do srede XIX. stoletja. V pogodbah iz let 1841 in 1847, s katerima daje pobiranje desetine v najem, se gyórski kapitelj sklicuje na svoje starodavne pravice: »Mi podpisani gyórski kapitelj dajemo v najem desetino in desetinski dohodek, ki se nas z vso pravico tiče že od davnih časov, kateri nam pripada v Železni županiji ležečem kraju Krogu in katerega smo si dali zbirati deloma v gotovem denarju, deloma v različnem blagu in pridelkih, — ali pa ga izdajali imenovanemu kraju Krogu v najem, kdaj za večjo, kdaj za manjšo najemnino...«⁶⁷

Leta 1347 in 1348 nastopa vasvárski kapitelj kot zemljiški gospod v Murških Petróvcih.⁶⁸ Gyórski kapitelj je imel pravico do desetine tudi v Andrejcih, o kateri poroča zgodovinski vir iz XVIII. stoletja.⁶⁹

Zapiski zbiralcev papeževe desetine, ki so jo pobirali v prvi polovici XIV. stoletja, za gyórsko škofijo niso ohranjeni. Pač pa si iz enakih zapiskov za sosednjo veszprémsko

škofijo, datiranih z leti 1332—1337,⁶⁶ moremo ustvariti točno sliko o teritoriju veszprémske škofije. Gornje Prekmurje ni spadalo pod Veszprém, marveč pod Győr, kakor to izpričujejo obširni gyórski vizitacijski zapiski iz let 1698, 1713/14, 1756 in 1758⁷⁰ in prikazujejo gornje Prekmurje kot starodavni del gyórske škofije. — V kakšnem odnosu pa so si bile gyórska, zagrebška in veszprémska škofija na ozemlju gornjega in dolnjega Prekmurja, o tem bo govor v naslednjem poglavju.

2. ODNOSI MED ŠKOFIJAMI GYŐR—ZAGREB—VESZPRÉM NA PREKMURSKEM OZEMLJU

Pisatelj »Starin železnih in salajskih Slovenov«, Jožef Košič, je točno opredelil cerkveno pripadnost gornjega in dolnjega Prekmurja, ko pravi, da so Slovenci v Železni županiji bili podrejeni gyórski škofiji, Slovenci v županiji Zala pa Zagrebu.⁷¹ — Podobna je, da je v tem oziru povzročila nejasnost Kovačičeva opomba, češ da je bilo v Prekmurju sporno ozemlje med zagrebško in veszprémsko škofijo,⁷² ker se gornje Prekmurje v slovenski zgodovini nekajkrat prikazuje kot ozemlje veszprémske škofije.⁷³ V srednjem veku se meje treh škofij, veszprémske, gyórske in zagrebške, stikajo ali se vsaj približujejo ozemlju današnjega Prekmurja. Dejansko so obstajala trenja med škofijami prav na prekmurskih tleh. Zato ni nič čudnega, če se je glede cerkvene pripadnosti pojavila nejasnost, predvsem še zaradi tega, ker se o tem pri Slovencih ni razpravljalo temeljiteje.

Razmerje Győr-Veszprém: V ustanovni listini veszprémske škofije iz leta 1002 je natančno označeno ozemlje, ki bodi podrejeno novo ustanovljeni škofiji, in sicer županije Veszprém (Wesprem), Fejér (Alba civitas), Kolon (Colon), pozneje Zala in Visegrád (Wsagrad), kasneje Pilis.⁷⁴ Teritorija Železne županije madžarski kralj Štefan I. ni podelil veszprémski škofiji, in gornje Prekmurje je po dokazih iz XIII. stoletja spadalo k Železni županiji. O stanju mej veszprémske škofije v XIV. stoletju nas v vsej podrobnosti poučijo zapiski zbiralcev papeževe desetine iz let 1332—37, ki zapisujejo skoraj vsako župnijo in sicer po arhidiakonatih.⁷⁵ Te meje so iste kot v ustanovni listini.⁷⁶ Veszprémska škofijska meja se je današnjemu Prekmurju najbolj približala z župnijo Paesa, ki je bila v okolici Zalalövőja.⁷⁷ Toda do Prekmurja ni segla, niti ni vključevala drugega ozemlja Železne županije. V vizitacijskih zapisnikih iz XVII. stoletja⁷⁸ se ugotavlja isto. Skratka, ni nobenih zgodovinskih

podatkov, iz katerih bi se moglo sklepati, da je gornje Prekmurje spadalo kdaj k veszprémski škofiji.

Ustanovna listina gyórske škofije, iz katere bi mogli spoznati prvotne škofijske meje, ni ohranjena.⁷⁹ Kljub pomanjkanju neposrednih dokazov moremo vendar z gotovostjo sklepati iz posrednih dokazov na prvotno razprostranjenost gyórske škofije. V XIV. stoletju vlada popolna gotovost in jasnost glede gyórske škofijske meje. Županija Železno (Vas) je vključena v gyórsko škofijo⁸⁰ in z njo tudi tisti del Prekmurja, ki je administrativno pripadal k upravnemu središču Železno (Vasvár). Tudi v XI. stoletju ni moglo biti drugače, ker je županija Železno obstajala že v času madžarskega kralja Štefana I.⁸¹ in je bila že takrat opredeljena tudi cerkveno-upravno. Ker iz ustanovne listine veszprémske škofije (1002) spoznamo, da županija Železno ni podrejena škofiji Veszprém, zato ostane še edina možnost, da je županija Železno, že od prvega začetka bila podrejena škofiji v Gyóru, kakor to izvaja Ortvay⁸² in kakor zatrjujejo gyórska škofijska uradna poročila (... A primaeva sua fundatione extendebatur ad terras Comitatus Győr, Sopron, Vas, Moson et potiores partes Komárom exiguamque partem Veszprém...).⁸³ Gornje Prekmurje ni bilo v nobeni dobi podrejeno veszprémski škofiji in sicer iz razloga, ker ozemlje Železne županije v cerkvenem oziru ni spadalo niti prvotno niti pozneje pod Veszprém. Drugačen je bil odnos Gyóra do Zagreba.

Razmerje Győr-Zagreb: V visokem srednjem veku, do koder nam zgodovinski viri razjasnjujejo cerkveno pripadnost gornjega Prekmurja, pripada gornje Prekmurje pravno gyórski škofiji. Toda za XI.–XII. stoletje je gyórska juridičnost problematična. Poznejši odnosi do Zagreba vzbujajo dvom o pravicah Gyóra do gornjega Prekmurja ob ustanovitvi zagrebške škofije (1094). Kakor poroča Krčelić, je že v XII. stoletju nastal spor. Slovenci iz Železne županije so se v cerkvenem oziru podredili zagrebškemu škofu Prodanu, ki jih je tudi sprejel. Gyórski škof Mikulin se je temu uprl. Spor je bil odstranjen na cerkvenem zboru v Gyóru leta 1176, kjer so bili navzoči papežev poslanec Gualterij, škof Andrej iz Kalocse, opat Gregor iz Panonhalme ter škofa Mikulin in Prodan. Obveljala je kraljeva razsodba, da se cerkvena meja ravnaj po županijski meji.⁸⁴

Krčelićevo poročilo je pozno, iz XVIII. stoletja. Tudi ni razvidno, iz katerega vira je črpal. Zato bi utegnilo biti dvomljive vrednosti. Ako preverjamo Krčelićevo poročilo, ugotovimo, da so osebe, ki nastopajo v sporu

iz 1176, zgodovinske. Za gyórskega škofa Mikulina (tudi Micudinus in Micuvinus imenovan; gyórski škof med 1176 in 1187) izvedemo iz listine madžarskega kralja Bele III. leta 1186, ko nastopa v pravdi med esztergomskim nadškofom Jakobom in plemičema Markom in Petrom iz Vajke.⁸⁵ Sodobnik Mikulinov je zagrebški škof Prodan.⁸⁶

Ker so se težnje Zagreba, da bi si podredil celotno slovensko Prekmurje, v zgodovini ponovile, pridobi Krčelićevo poročilo na svoji verodostojnosti. Zaradi kraljeve razsodbe iz 1176, da se škofijska meja ravnaj po županijski meji, gravitacija gornjega Prekmurja k Zagrebu in težnje Zagreba, izvajati cerkveno jurisdikcijo nad tem področjem, niso prenehale. V XVI. stoletju se Zagreb zopet pojavljuje v gornjem Prekmurju.

Leta 1547 je kralj Ferdinand naročil grofu Nikolaju Salmu, generalnemu kapetanu, naj plačuje od svojega zemljišča Gornje Lendave (Felső Lindva) desetino zagrebškemu kapitlju, ki mu jo je odtegoval že tri leta in se je zaradi tega skrčila ne samo služba božja, temveč zanemarilo tudi utrjevanje obmejnih

- Merilo: 1:900.000
- 1: Ozemlje gyórske škofije; 2: Ozemlje veszprémske škofije; 3: Ozemlje zagrebške škofije; 4: Reka, potok; 5: Sedanja jugosl. drž. meja; 6: Županijska meja; 7: Meja med škofijami; 8: Bivša avstro-ogrska meja; 9: Mesto, kraj

gradov.⁸⁷ V prvi polovici XVI. stoletja najdemo rodbino Salm v zakonski zvezi s Széchyji. Od tod izvira pravica do zemljišča Gornja Lendava in z Gornjo Lendavo združene Sobote in Dobre. S Štefanom Széchyjem je 1535 gornjelendavska rodbina Széchy v moškem kolenu izumrla. Nikolaj Salm je bil poročen z Marjeto Széchy, hčerjo Tomaža Széchyja, ki je v bitki pri Mohaču 1526 padel.⁸⁸ Oba sta bila vneta privrženca protestantizma.⁸⁹ Morda je versko ozadje vplivalo na zadrževanje desetine zagrebškemu kapitlju na gornjelendavskem zemljišču.

Iz Ferdinandovega naročila moremo sklepati, da je tik pred reformacijo v Prekmurju Zagreb cerkveno upravljal tudi gornje Prekmurje. V dobi rekatolizacije pa je na isto področje prišla katoliška duhovščina iz zagrebške škofije. Győrski vizitacijski zapisnik iz 1698 ugotavlja v murskosoboški dekaniji sedem katoliških duhovnikov. Izmed teh jih je pet iz zagrebške škofije: Matija Slavic iz Turnišča (v Mur. Soboti), Matija Pavel Tusilović iz Pregrade (v Martjancih) — in naslednji trije iz Karlovca: Ivan Tomec (na Tišini), Gašper Brošić (pri Sv. Juriju) ter Matija Franković (v Markovcih). Iz Gorice je prišel Anton Pitročij (v Pertoči). Le eden je bil iz győrske škofije: Jurij Stikili (v Gor. Lendavi) iz Pordánya v županiji Sopron.⁹⁰

Kako so se na tem področju iz jezikovnih vzrokov križala vplivna področja med Madžari in Slovani tudi v cerkvenem oziru, o tem pričajo medsebojna trenja v XVII. stoletju, o čemer razpravljam podrobneje v poglavju o frančiškanih v Soboti.

Razmerje Zagreb-Veszprém: Ozemlje zagrebškega beksinskega arhidiaconata si je prisvajala tudi vezsprémska škofija. L. 1249 je bil obravnavan spor glede škofijske meje med Zagrebom in Veszprémom. Razsodniki so določili reko Muro za mejo med Veszprémom in Zagrebom.⁹¹ Iz rzsodbe je razvidno, da je ozemlje severno od Mure pred letom 1248 upravljal Zagreb. Vendar ta rzsodba ni obveljala. V obravnavi o desetini v beksinskem arhidiaconatu leta 1256 je zmagal Zagreb.⁹² — Spor zaradi škofijske meje med Veszprémom in Zagrebom se je ponovil v XIV. stoletju. Leta 1398 je kralj Sigismund izdal listino dolnjelendavskim Bánffyjem: Štefanu, Janezu, Ladislavu in Sigismundu, v kateri jim strogo naroča, naj prekmurske župnije, ki so jih odtrgali od zagrebške škofije in jih pridružili vezsprémski škofiji, vrnejo Zagrebu, kamor so pripadale vedno in od nekaj (ad diocesium Ecclesiae Zagrabiensis semper et ab antiquo pertinentes).⁹³

V poostreni obliki se je Veszprém boril za ozemlje beksinskega arhidiaconata sredi

XVIII. stoletja.⁹⁴ Zagreb je zmagoval vse do leta 1777, ko je obveljalo madžarsko stališče in so bile zagrebške župnije severno od Mure vtelesene v novo ustanovljeno škofijo v Szombathelyju.⁹⁵ Spor med Veszprémom in Zagrebom zadeva le ozemlje, ki je bilo v županiji Zala.

Po danem zgodovinskem pregledu cerkvene pripadnosti Prekmurja v visokem srednjem veku in v začetku novega veka precizirajmo medsebojne škofijske spore glede cerkvenih meja v Prekmurju.

Győr ljubosumno brani svojo pristojnost nasproti Zagrebu le v gornjem Prekmurju, to je na ozemlju, ki je bilo podrejeno županiji Železno (Vas). Za ozemlje dolnjega Prekmurja, ki je bilo del Zalske županije, se ne poteguje, niti nima spora z vezsprémsko škofijo na področju Prekmurja.

Spor med Zagrebom in Veszprémom pa zadeva ozemlje, ki je bilo v županiji Zala. Zakaj tako? — Že ob ustanovitvi škofij v Gyóru in Veszprému je bil določen obseg tema škofijama. Županija Zala je bila podrejena Veszprému, županija Vas pa Gyóru. Toda po Ladislavovi razširitvi (v letih 1077 do 1091) madžarskih meja se je ozemlje županij Zala in Vas (Železno) povečalo s pokrajinami mejnoobrambnega pasu, ki so si ga Madžari priključili in pritegnili v svojo civilno upravo.

Za priključene pokrajine je bila ustanovljena 1094 škofija v Zagrebu in iz stoletnih škofijskih sporov odseva dejstvo, da so škofiji v Zagrebu ob ustanovitvi cerkveno podredili vse ozemlje izven prvotne madžarske meje: dolnje in gornje Prekmurje. Vendar sta sosednji madžarski škofiji v poznejših stoletjih zavzeli drugačno stališče. Po določitvi ustanovitelja kralja sv. Štefana pripada ozemlje županije Zala Veszprému in ta si je, ne da bi upošteval ali pa je pozabil, da je bil prvotni obseg županije Zala manjši, prizadeval Zagreb izrinuti z ozemlja, ki je bilo v XI. stoletju priključeno Zalski županiji. Več kot 650 let je Zagreb uspešno branil svoje pravice na zadevnem področju. Leta 1777, ob ustanovitvi somboteljske škofije, pa je bil prvotni obseg beksinskega arhidiaconata pritegnjen v upravo madžarske škofije, medtem ko v Medjimurju Zagreb vztraja tudi po 1777 kljub mnogim poskusom madžarske škofije v preteklosti, podrediti tudi to področje svojemu središču v Veszprému.⁹⁴

Enako stališče je zavzemal Győr: županija Vas Gyóru! V smislu tega načela pripadajo győrski škofiji tudi po letu 1090 Železni županiji priključeni deli, v našem primeru gornje Prekmurje. Več uspeha v svojih težnjah kot Veszprém je imel Győr. Pristojnost do

gornjega Prekmurja si je priboril že v XII. stoletju (1176), čeprav moremo iz poznejših posegov Zagreba na to področje sklepati, da se Zagreb s tako razsodbo dolgo ni sprijaznil. Sicer pa v tem primeru gre za manjši zemljiški kompleks kot pa v sporu med Zagrebom in Veszprémom, ki se kot ozek pas zajeda v ostalo ozemlje győrske škofije.

Prav spori Zagreba z Győrom in Veszprémom v zadevi škofijskih meja pričajo, da je morala prvotna madžarska meja potekati severovzhodno od sedanjega Prekmurja, kakor to ugotavljajo madžarski zgodovinarji Deér, Holub, Karácsonyi in slavist Knieszsa,⁸ ker bi sicer to ozemlje ne bilo cerkveno podrejeno Zagrebu.

3. MADŽARSKO-SLOVANSKA TRENJA NA CERKVENEM PODROČJU IN FRANČISKANI V SOBOTI

Primer slovensko-hrvaškega vpliva na ozemlju gornjega Prekmurja, torej na győrskem škofijskem področju, nam nudi razmerje med madžarskimi in slovensko-hrvaškimi frančiškani v Soboti v drugi polovici XVII. stoletja. Predhodno nekaj podatkov o cerkveno-verskem ozadju in zemljiški gospodstvu v Soboti v XVI.—XVII. stoletju.

Do svoje smrti leta 1570 je imela v Soboti odločilno besedo Marjeta Széchy, žena Nikolaja Salma. Eno izmed hčera je dala leta 1568 za ženo Juriju Zrinjskemu.⁹⁶ Druga hči Magdalena pa je bila poročena z Ladislavom Lobkovitzem Poppelom. Oba sta bila pospeševalca protestantizma v območju Dobre. S pismom, datiranim 25. oktobra 1597 v Dobri, je Magdalena prosila graškega superintendenta dr. Viljema Zimmermanna, naj vilitira cerkve in šole na njenem zemljiškem področju.⁹⁷ Poppelu in Magdaleni je posvetil soboški duhovnik Jurij Salasegi leta 1595 (madžarski) prevod Habermannovega Avenariusovega molitvenika. V uvodu pravi, da prevaja tudi postilo, ki mu jo je iz Prage poslala gospa Poppel (Magdalena Salm) in jo bo posvetil njenemu sinu Adamu.⁹⁸

Ob protestantski vizitaciji 12. julija 1627 je bil zemljiški gospod Sobote Mihael Széchy, ki je imel v gradu lastnega duhovnika Gregorja Svetiča, medtem ko je bil pri župnijski cerkvi predikator Janez Gederóci (Gederovski).⁹⁹ V kupno-prodajnih pogodbah med leti 1633—1650 nastopa kot gospodar soboškega dominija Dionizij Széchy.¹⁰⁰ Ta je bil sin Tomaža Széchyja, ki je prišel po 1570 kot moški potomec iz druge veje Széchyjeve rodbine, bivajoče v županiji Gömör, do posesti zemljišča Gornja Lendava obenem s Soboto. Dionizij je bil sin Tomaževe tretje žene Marjete Forgách, sestre madžarskega primasa in kardinala Franca Forgácha. Že

pred 1637 je po zgledu nekaterih madžarskih zemljiških gospodov pustil luteranstvo.¹⁰¹ Poročen je bil s Saro Drašković, ki je bila iz hrvaške katoliške rodbine. Protestantski zgodovinar Payr jo imenuje v verskem oziru nestrpnost. Med drugim ji šteje v zlo, da je 1671 zatožila gornjepetrovskega predikanta Nikolaja Žutaka protestantskemu škofu Szenczi Feketeju.¹⁰² Iz kupno-prodajnih pogodb je razvidno, da je od 1651/52 naprej kot vdova gospodovala na gornjelendavskem-soboškem dominiju.¹⁰³ Njen sin Peter Széchy se omenja v prodajno-kupnih pogodbah kot zemljiški gospod Sobote med leti 1676—1684.¹⁰⁴

Kot zadnjega znanega soboškega predikanta pri župnijski cerkvi navaja Payr Tomaža Križana, ki je bil v času 1651—1661 v Soboti predikant-senior.¹⁰⁵ Kmalu po smrti ali odhodu Križana se je v Soboti izvršila rekatolizacija soboške župnijske cerkve, o čemer pričajo naslednji dogodki.

Spričo pomanjkanja katoliške svetne duhovščine ni čudno, da je Széchyjeva rodbina podpirala namen, da se v Soboti ustanovi frančiškanska postojanka. Saj piše 14. oktobra 1655 győrski škof Jurij Széchenyi esztergomskega nadškofu Lippayu: »Duhovniki so mi izumrli, sam župnikujem«. Podobno poroča tudi leta 1670.¹⁰⁶ Toda katera redovniška provinca naj to prevzame? Obstajala so trenja med ormoškimi frančiškani in madžarskimi iz province Sv. Marije.

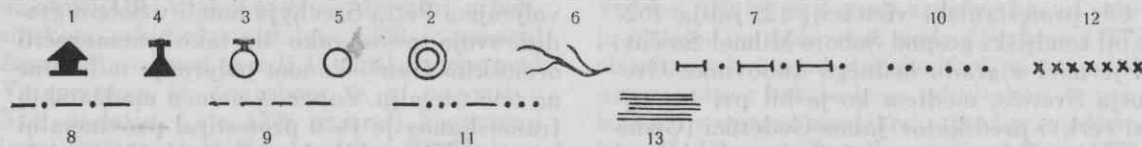
Leta 1655 so hrvaški frančiškani ustanovili svojo kustodijo, sestojajo iz sedmih moških samostanskih hiš; med temi je bil tudi ormoški samostan. Prav 1. februarja in naslednje dni 1659 je imela nova kustodija važno zborovanje v Varaždinu. Tu so odločali, na katerem ozemlju naj posamezni samostani pobirajo miloščino in pomagajo pri službi božji tamkajšnji duhovščini. Za ormoški samostan je bilo določeno ogromno ozemlje; med drugimi tudi pokrajina Dolnje in Gornje Lendave.¹⁰⁷

Nasprotno so madžarski frančiškani z dovoljenjem Petra Széchyja hoteli v Soboti graditi svojo postojanko in tako onemogočiti ormoškimi frančiškanom pobiranje miloščine na tem ozemlju. Zoper ta namen madžarskih frančiškanov je 1670 protestiral provincialni komisar Hrvat Abraham Zelenić. Omeniti je treba, da so hrvaški frančiškani že prej poslali svojega sobrata Davida Budajia h gospe Sari Draškovićevi in jo prosili, naj ustanovitev soboške hiše prepusti njim v korist. Svojo prošnjo so utemeljevali z razlogi »češ da v bližini bivajoče ljudstvo govori hrvaški ali slovenski jezik. Tudi ni med madžarskimi frančiškani toliko redovnikov, večjih slovenskega jezika, kolikor bi bilo tu potrebno. Na-

sprotno pa je med hrvaškimi frančiškani vedno toliko madžarsko govorečih duhovnikov, kolikor je dovolj za v Soboti stanujoče grofe in plemiče.»

Madžarski frančiškani so pri gyórskem škofu Juriju Széchenyju dosegli, da je 1675

ormoškim frančiškanom prepovedal v murkosoboški pokrajini, spadajoči h gyórski škofiji, deliti zakramente, da bi ne mogli tam delovati kot duhovni pomočniki. Tudi so se v Soboti dejansko naselili. Odkar so bili v Soboti madžarski frančiškani, so v te kraje

Legenda: 1 — dvor, grad; 2 — mesto; 3 — kraj z župnijsko cerkvo ali kapelo; 4 — sedež samostana; 5 — kraj; 6 — reka, potok; 7 — sedanja državna meja; 8 — bivša avstro-ogrska meja; 9 — škofijska meja; 10 — županijska meja; 11 — meja zemljišča; 12 — prvotna madžarska meja (gyepűvonal); 13 — zemljiška posest raznih rodovin, kot Nádasdyjev, Petrovske (Petróczi család, Henczlini), Benediške (Szentbenedeki cs.) in Križevske (Keresztury) rodbine ter drugih manj pomembnih; I — Zemljišče Belmura (stanje leta 1366); II — Zemljišče Gornja Lendava (Lindva); stanje v letih 1365 in 1366, ki ni povsem istovetno s stanjem iz leta 1208; III — Zemljišče Dobra; stanje leta 1387, medtem ko je bil leta 1215 obseg istega zemljišča znatno manjši; IV — Zemljišče cistercijske opatije v Monostru. — Po podatkih iz XIV. in XV. stoletja so bili pod zemljiško upravo cistercijanov v Monostru tile kraji na področju južno od Rabe, do leta 1740 tudi za Monošter; Slovenska ves ob Rabi (1350; Tothfolua); Sakalovci (1350; Zakulfolua); Stevanovci (1350; Stephanfolua); Žida (1350; Sydoufolua); Cretnik (1350; Chyrenuk) in Gyarmat (1404). — Obseg cistercijske posesti se je v stoletjih spreminjal. Do leta 1332 je spadalo pod upravo Monoštra še zemljišče Dobra. V XVI. stoletju pa se je njihova posest razširila na jug, vključivši kraje Verice (1387; Perbese, pozneje Permise), Andovce (1558; Orfalu), Dolence in Otkovce (1552; Bergelen) (prim. Kalász, 128-139; Csánki, II, 850-851.; Heimb, 55-60). — Manjše vmesne zemljiške posesti v okviru navedenih zemljiških kompleksov in na neopredeljenem ozemlju je mogoče pojasniti le v podrobnem obravnavanju zadevnega področja

prihajali miloščino pobirat frančiškanski bratje iz Németújvára (Güssing). Naselitev in pobiranje miloščine po madžarskih frančiškanih naj bi ormoškimi frančiškani onemogočilo delovanje v Prekmurju in obiskovanje te dežele.

Zaradi teh dejstev se je hrvaška provinca čutila prizadeto in je pričela iskati dokazov, da so v okolici Murske Sobotice, Dolnje in Gornje Lendave že od nekdaj pobirali miloščino ormoški frančiškani. Niti ni bilo težko dobiti dokazov. Sam upravitelj soboškega zemljiškega gospostva Matija Sučić je to izpričal v pismu, ki ga je v ta namen izdal 15. januarja 1677. Enake izjave sta v posebnih pismih z dne 17. januarja 1677 podala Štefan Godina, sodnik (szolgabíró) Zalske županije, v svojem dvorcu v Črensovcih, in v Turnišču turniški župnik.

Na podlagi teh dokazov je hrvaški provincial Medjurečki pričel proces zoper madžarske frančiškane. Leta 1680 je frančiškanski general murskosoboško hišo prisodil frančiškani iz hrvaške province in madžarski frančiškani so se morali od tod umakniti.¹⁰⁸

Ali so se nato v Soboti naselili ormoški frančiškani, ni znano.¹⁰⁹ Delovanje frančiškanov iz hrvaške province ni moglo trajati dolgo, ker je po 1690 nastopil v Soboti dušnopastirsko službo Matija Slavic, doma iz Turnišča, duhovnik zagrebške škofije.¹¹⁰ V Soboti je prišel iz Bogojine, kjer je župnikoval še leta 1690.¹¹¹

Ormoški frančiškani so imeli težave z madžarsko provinco tudi v drugem oziru. Pred nevarnostjo, da bi ormoški samostan priključili madžarski provinci Sv. Marije, so se branili z jezikovnimi razlogi. Od Nikolaja Zrinjskega in ljutomerskega trškega predstojništva so prosili in v oktobru 1660 tudi prejeli pismene izjave, da v ormoški pokrajini prevladuje slovenski jezik in je madžarski jezik od njega tako oddaljen, kot je nebo oddaljeno od zemlje.¹¹²

4. CERKVENA PRIPADNOST IN OBSEG BELMURSKEGA ARHIDIJAKONATA, — TÓTSÁG

Cerkvena pripadnost belmurskega arhidiakonata je pojasnjena že z dosedanjim razpravljanjem. Spadal je h gyórski škofiji. V srednjem veku je imel Győr v najjužnejšem delu svojega škofijskega ozemlja poseben arhidiakonot, katerega sedež je bil leta 1351 v Murski Soboti. O njem poroča listina iz körmendskega arhiva, v kateri je zapisano: »Archidiaconus de Beelmura«. Beelmura je drugo ime za Mursko Soboti, saj pravi zgodovinski zapisek iz 1436: possessio Beelmura

alio nomine Murazombathya.¹¹³ Papež Bonifacij IX. je 1394 imenoval soboškega župnika Mihaela za gyórskega kanonika,¹¹⁴ kar zopet priča o cerkveni podrejenosti murskosoboške cerkve gyórski škofiji.

Teže je pojasniti obseg arhidiakonata. Na podlagi danih zgodovinskih podatkov ni mogoče priti do končne razjasnitve, kolikšen je bil obseg in razsežnost arhidiakonata, katerega arhidiakon je stoloval v Murski Soboti. Toda na zadevnem ozemlju najdemo posebno cerkveno zgodovinsko ozemeljsko enoto, ki se je v novem veku uveljavila tudi na civilnem področju in o kateri sklepamo, da se več ali manj ujema z obsegom belmurskega arhidiakonata v začetku XIV. stoletja. Upravno enoto, v kateri so bile združene slovenske župnije v Železni županiji, so v gyórski administrativni terminologiji označevali z izrazom Tótság. Slovenci-domačini pa imenovali Slovenska okroglina (krajina).

Tótság: Glede na ozemlje, ki ga vključuje, ima izraz Tótság v zgodovini več pomenov:

a) Najprej označuje ozemlje južno od Rabe do Zalske županije in od avstrijske meje na zahodu do Örséga (Stražne krajine) na vzhodu. Le o tem bo razpravljanje v pričujočem sestavku.

b) Zmanjšan obseg ozemlja, navedenega pod a), je distrikt Tótság v XVIII. in XIX. stoletju, ki vključuje slovenske župnije v murskosoboški dekaniji.¹¹⁵ V istem pomenu so uporabljali izraz Tótság tudi protestanti. Tako na primer: ecclesiae schlavonice (1627)¹¹⁶ in leta 1732: Tótság.¹¹⁷

c) V drugi polovici XVIII. stoletja predstavlja cerkvena pokrajina Tótság tudi na civilno-upravnem področju samostojen okraj, ki ga Korabinsky označuje: Bezirk der Wenden (Tótság) in pa Bezirk der Wenden Tótság genannt.¹¹⁸

č) Po podatkih iz XIX. stoletja je imel izraz Tótság pri prekmurskih Slovencih širši pomen in je označeval celotno današnje Slovensko Prekmurje,¹¹⁹ tudi slovensko ozemlje v županiji Zala.

Ko je opat Štefan Kazó leta 1698 vizitiral Železno županijo, je celotno županijsko ozemlje razdelil v dve polovici: tostran in onstran reke Rabe (orientacija iz Gyóra!). Polovica onstran Rabe (za nas tostran, južno od Rabe) je bila porazdeljena v štiri distrikte. Četrty in zadnji je bil distrikt Tótság, o katerem pripominja Kazó, da se tako imenuje zaradi (tamkajšnjih) domačinov, ki govorijo slovenski jezik, in se razprostira na zahodni strani do Štajerskega vojvodstva, na severu pa se končuje pri reki Rabi: Quarta demum vocatur Tótság: sic dicta ab indigenis linguam

slavonico-croaticam terentibus. Extensa ex parte occidentis usque ad ducatum Styriae; et ad septentrionem terminata per fluvium Rabam.¹²⁰ Vzhodne meje distrikta Tótsága opat Kazó v uvodu ni označil, pač pa ob vizitiranju župnij. Po opravljenih vizitacijah cerkva na Hodošu (9. III. 1698), v Kerkáskápolni in Kerczi pripominja, da se tu konča distrikt Órség. Nato preide vizitacijska komisija na ozemlje Tótsága, in sicer začne z Velemérom ter nadaljuje vizitiranje v naslednjem redu: Selo (12. III.) — Sv. Benedikt (13. III.) — Martjanci (14. III.) — Pečarovci (14. III.) — Pužavci (15. III.) — Murska Sobotna (15. III.) — Tišina (18. III.) — Pertoča (19. III.) — Sv. Jurij (20. III.) — Gornja Lendava (21. III.) — Sv. Lenart v Bodoncih (22. III.) — Kuzma (22. III.) — Dobra (23. III.) — Sv. Martin ob Rabi (24. III.) — Čepinci (Markovci, 25. III.) — Gornji Senik (25. III.) — Gornji Petrovci (26. III.) in Vélíki Dolénci (27. III.). Ob koncu zapisnika o Vélíkih Doléncih in njihovih podružnicah dostavlja opat Kazó, da se tu končuje distrikt Tótság in v petih točkah poda mnenje o verskem stanju v navedenem distriktu.¹²¹

Popolnoma enako opredeljuje to področje naslednji gyórski vizitacijski zapisnik iz leta 1714 in pravi: Districtus Tótság continet plagam ex finibus Styriae usque ad fluvium Rabam et discriminat ab hoc regno.¹²²

Pomenljivo je, da sta po definiciji iz let 1698 in 1714 pripadali k pokrajini Tótság (k Slovenski krajini) tudi dve nemški župniji: Dobra (Neuhaus) in Sv. Martin ob Rabi, o katerih vemo, da sta bili v XVII. stoletju že v veliki meri ponemčeni. Razen teh še Velemér, ki je bila madžarska župnija. O župniji Dobri in Sv. Martinu ob Rabi pravi isti vizitacijski zapisnik, da sta nemški župniji. Po Kleblu je področje Dobre izgubilo slovenski značaj že v XII. stoletju,¹²³ kar je vsekakor problematično, ker so tukajšnja krajevna imena v XIV. stoletju še pretežno slovenska.¹²⁴ Po urbarju iz 1697 je bilo še mešano prebivalstvo (slovensko-nemško) v Gornji Straži (Ober Drosen), v Tauki in Griču (Gritsch).¹²⁵ Gotovo je, da je bila v XII. stoletju ta pokrajina še slovenska in tudi naseljena. Saj je bil pri obhodu zemljišča Dobra leta 1213 navzoč duhovnik od Sv. Martina ob Rabi, po imenu Peter.¹²⁶ In obstoj župnije predpostavlja naseljeno področje.

V župniji Sv. Martina ob Rabi je bil še v XVII. stoletju med nemškim prebivalstvom v rabi slovenski izraz za mero pri dajatvah vinske gornine župniku: hergácza. Župniku se daje: datur... de vino quantitas quatuor Pintarum, quae per vernaculum hujatem vocatur Sopfém vel slavonico-croatice Her-

gácza.¹²⁷ Ker se v nadaljnjem vizitacijskem zapisniku rabi le izraz hergácza (od slovenske besede hrg, hrgica¹²⁸) in ne nemški izraz Sopfém (das Schöppchen, poliček), je to dokaz, da je bil slovenski izraz hergácza udomačen tudi pri nemškem prebivalstvu. Ta udomačenost izraza hergácza more datirati od nekdanjega tukajšnjega slovenskega prebivalstva. Izraz hergácza se v drugih prekmurskih župnijah leta 1698 ne javlja.

Ker je bilo področje Dobre in Sv. Martina ob Rabi sestavni del Tótsága — Slovenske krajine, nas to nagiba k sklepu, da poimenovanje Tótság datira iz časa, ko je bila ta pokrajina še slovenska. To pa je bilo nedvomno v XI.—XII. stoletju, ko je bilo zemljišče Dobra istočasno z drugim ozemljem Tótsága pritegnjeno v upravo gyórske škofije.

Do enakega sklepa nas vodi dejstvo, da je župnija Velemér spadala v okvir Tótsága; župnija, ki je bila v XVII. stoletju že popolnoma pomadžarjena. Zanesljivi zgodovinski viri iz XIII.—XIV. stoletja prikazujejo Velemér kot sestavni del Tótsága. Da je področje velemérske župnije spadalo h gospodarskemu središču v Gornji Lendavi, zveemo iz let 1208, 1365 in 1366.¹²⁹ To se pravi, da je prišlo področje Velemérja pod madžarsko civilno upravo istočasno z drugim gornjendavskim zemljiščem, namreč šele ob pritegnitvi mejnoobrambnega pasu po letu 1075.

Če pogledamo na zemljevid in zasledujemo, kje je potekala prvotna madžarska meja na odseku gornjega Prekmurja v razdobju 955—1077, ter upoštevamo, da je cistercijanska posest v Monoštru v cerkvenem oziru eksemptna, potem nas presenetli okolnost, da je prvotni obseg Tótsága istoveten z ozemljem madžarskega mejnoobrambnega pasu na odseku: med reko Rabo na severu, Štajerskim vojvodstvom na zahodu, zalsko mejo na jugovzhodu in Órségom — prvotno madžarsko mejo na vzhodu. Po navedenih razlogih se mi zdi upravičeno sklepanje, da se ozemlje belmurskega arhidiakonata ujema s prvotnim obsegom Tótsága; to je ozemlje mejnoobrambnega pasu, ki je bilo v XI. stoletju pritegnjeno v civilno-upravnem oziru k Železni županiji, v cerkvenem pa h gyórski škofiji.

Zaradi jezikovne različnosti je že v visokem srednjem veku predstavljal belmurski arhidiakonot v okviru gyórske škofije posebno teritorialno enoto. Na ta način je imel Győr na najbolj oddaljenem koncu svoje škofije zastopnika, ki naj bi krepil navezanost na Győr in s tem zmanjševal težnje, da bi se ta slovenska pokrajina priključila slovanskemu Zagrebu.

Pomislek zoper samostojen arhidiakonot, ki bi obsegal le slovenske župnije v gornjem Prekmurju, je morda njegov mali ozemeljski obseg. Toda primer sosednjega beksinskega arhidiakonata pred 1334 in spet samostojnega arhidiakonata v Medjimurju dokazuje, da so obstajali tudi arhidiakonati z manjšim ozemeljskim obsegom. Tako naziranje je hkrati v skladu z ugotovitvami madžarskega zgodovinarja Balanyija za celotno Madžarsko, ki pravi, da so se prvotno (XI.—XII. stoletje) meje arhidiakonotov in županij na Madžarskem ujemale. Toda z razvojem županij je naraslo tudi število arhidiakonotov. Pred priključitvijo velikih mejnoobrambnih pokrajin posamezni obseg škofij ni presegal 200—300 kvadratnih milj. Cerkvena ureditev sv. Štefana je ostala več kot pol stoletja nedotaknjena. Čas za razširitev škofijskih meja je prišel šele, ko so zaradi premaknitve meja nazven obsežna ozemlja mejnoobrambnih pasov prišla pod neposredno upravo madžarske Cerkve. To je bilo ob koncu XI. stoletja za vlade madžarskih kraljev Ladislava (1077 do 1095) in Kolomana. Tako György Balanyi.¹³⁰

Obseg Železne županije se je res povečal, ko je bil konec XI. stoletja k županiji priključen zahodni mejnoobrambni pas na področju gornjega Prekmurja, in je nastal razlog, da se ustanovi nov samostojen arhidiakonot, ki se nam javlja leta 1331 s sedežem v Murski Soboti.

OPOMBE

1. Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933, 192—193, in priložena karta »Cerkvena razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku«; isti, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. Ljubljana 1955, 266—267. — 2. T. Ortway, Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV.e tabulis Rationes collectorum pontificorum a. 1281—1375 referentibus eruta digesta illustrata, I. Budapest 1891, 285—308 — in II. zv. (Budapest 1892), 727—768. — 3. Fran Kovačič, Gradivo za prekmursko zgodovino. ČZN, XXI. Maribor 1926, 4; T. Ortway, op. cit., II., 732 do 734. — 4. D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. Budapest 1894, 726. — 5. Prim. F. Kovačič, Gradivo..., ČZN, 1926, 4—5; v Kosovi knjigi (Zgodovina Slov., 1933, 192—193; 1955, 264—271) in v Grafenauerjevi Zgodovini slovenskega naroda, Ljubljana 1955, II. zv., 132—136 — je izostalo obravnavanje cerkvene razdelitve Prekmurja v srednjem veku. — 6. Laur. Karolyi, Speculum Jaurinensis ecclesiae, repraesentans tum ipsam cathedralem ecclesiam, tum episcopos, qui a tempore Divi Stephani, Proto-Regis praefuerunt, ... Jau-

rini 1747, I, 38; J. Karácsonyi, Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929, 7; Hóman Bálint-Szekfű Gyula, Magyar történet. Budapest 1939, I, 199; Balanyi György, Vallásos élet — iskolák. Magyar művelődés történet, I. Budapest, str. 375 (brez letnice; izšlo po letu 1941). — 7. Hóman-Szekfű, n. d., I, 198; J. Holub, Zala megye története a középkorban, I. Pecs, 1929, 23—24, 331. — 8. J. Holub, n. d., I, 116, 405; Deér József, A magyarság a nomád kulturközösségben. Magyar művelődés történet, I, 66; Hóman-Szekfű, n. d., I, 211, 350 do 351; Kniezsa István, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Budapest 1938, 96. — 9. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II, št. 307. — 10. Hóman-Szekfű, n. d., I, 118—119. — 11. Fr. Kos, Gradivo, II, št. 323 in št. 323 b. — 12. Hóman-Szekfű, n. d., I, 120; Deér, n. d., I, 61. — 13. Hóman-Szekfű, n. d., 124, 161. — 14. B. Grafenauer, Zgodovina slov. naroda, II, 73. — 15. Hóman-Szekfű, n. d., I, 121; M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN, 1933, 144—153; B. Grafenauer, n. d., II, 74. — 16. Hóman-Szekfű, n. d., I, 127. — 17. Isti, n. d., I, 147. — 18. Holub, n. d., I, 405; prim. skico med stranmi 112—113; Deér, n. d., I, 66. — 19. Deér, n. d., I, 74. — 20. Holub J., A királyi vármegyék eredete. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. Budapest, 1938, 73—75; Hóman-Szekfű, n. d., I, 211. — 21. Hóman, n. d., I, 213. — 22. Isti, n. d., I, 211. — 23. Isti, n. d., I, 325. — 24. Karácsonyi, Magyarország egyháztörténete..., 10—11. — 25. Hóman, n. d., I, 326, 328. — 26. Holub, Zala megye története, I, 116; Hóman, n. d., I, 330—331; Balanyi, n. d., I, 376. — 27. M. Kos, K postanku ogrske meje. ČZN 1933, 144—147; B. Grafenauer, Zgodovina slov. naroda, II, 73. — 28. M. Kos, Gradivo, V, št. 900. — 29. G. Wenzel, Codex dipl. Arpadianus continuatus. XII. Budapest, 1874, 143. — 30. D. Csánki, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest 1894, 716. — 31. Fr. Ivanóci, Vázlatok a régmúlt korból. Szombathelyi Ujság 1900. št. 11; Visitatio canonica 1756, str. 1585. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 32. Th. Heim, Notitia historica de ortu et progressu abbatiae sacri ordinis cisterciensis B. M. V. ad S. Gotthardum dictae..., Viennae, 1764, 32; Kalász E., A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és ciszterci gazdálkodás a középkorban. Budapest 1932, 10, 16; Csánki, n. d., II, 850. — 33. Holub, A királyi vármegyék eredete. Emlékkönyv, II, 106; Erdélyi László, Fejlődés a legrégebb magyar társadalomban. Budapest 1916, 17. — 34. Hazai okmánytár, VI, 1. — Holub, Zala megye tört., I, 24—25. — 35. Holub, A királyi vármegyék eredete. Emlékkönyv, II, 103; isti, Zala megye tört., I, 26. — 36. Wenzel, Codex dipl. Arp. cont., X, 250—251. — 37. M. Kos, Gradivo, V, št. 900. — 38. Hazai okmánytár, VIII, 16. — 39. Csánki, n. d., II, 716. — 40. Zala vármegye története. OKLEVÉLTÁR. I. Budapest 1886, 501 (= Zala Okl.). — 41. Hazai okmánytár, VIII, 127—130. — 42. M. Kos, Gradivo, V, št. 900. — 43. Fejér G., Codex di-

plomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. II. Budae 1829, 277; Holub, Zala megye tört. I, 92. — 43a. Csánki, n. d., III, 2, 129—131. — 44. Zala Okl., I, 57. — 45. Fejér, Cod. dipl., V/2, 431. — 46. Csánki, n. d., III, 43, 130—131. — 47. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 115. — 48. Prim. Payr S., Egyháztörténeti emlékek. I. Sopron 1910, 118; Barthos-Kurucz, Egyetemes történelmi atlasz. Budapest, 1952, 28. — 49. Tkalčić, Monumenta historica Episcopatus Zagrabien-sis, I. Zagreb 1873, 1; Fejér, Cod. dipl. I, 484; Wenzel, Cod. dipl. Arp., XI, 51; Dr. K. Draganić-J. Buturac, Poviest Crkve u Hrvatskoj. Zagreb, 1944, 33. — 50. Holub, Zala megye tört., I, 116, prim. zemlj. skico med stranmi 112—113; Kniezsa, Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Bpest, 1938, 96; Deér, n. d., 66. — 51. Wenzel, Cod. dipl., XI, 432—433; Holub, n. d., 417—418. — 52. Holub, n. d., 409, 414; Tkalčić, Monumenta hist. episcopatus Zagr., I, 194. — 53. Dr. Josip Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1534. Zagreb, 1944, 40—42. Zbornik zagrebačke biskupije 1094—1944; Tkalčić, n. d., II, 226; Fr. Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1534 i 1501. godine. Starine Jugosl. akademije. IV, 201—229; Kovačić, Gradivo za prekm. zgodovino. ČZN, 1926, 6—8. — 54. Holub, n. d., I, 419—423; Kovačić, n. d., ČZN 1926, 4—6. — 55. Kovačić, Gradivo za prekm. zgodovino, ČZN 1926, 9—20; I. Zelko, Statistika prebivalstva v Prekmurju leta 1698, Kronika VI, 2. zv., 86. — 56. Ortway, Geographia ecclesiastica... I, 259—293. — 57. Prim. Holub, n. d., I, 410, 412. — 58. Tkalčić, Monumenta episc. Zagr., I, 45. — 59. Holub, n. d., I, 407. — 60. Tkalčić, n. d., I, 194; II, 31, 58, 95; Csánki, III, 19; Holub, n. d., I, 409. — 61. Kovačić, n. d., ČZN 1926, 4; Buturac, Popis župa..., str. 40; O beksinskem arhidiakonatu v podrobnosti razpravlja Ivan Škafar v posebni razpravi: Prekmurski del beksinskega arhidiakonata v XIV. stoletju (rokopis). — 62. Tkalčić, Monumenta episc. Zagr., II, 58; Holub, n. d., I, 408. — 63. Holub, n. d., I, 419; Fára J., Muraköz történetének rövid foglalata (Die kurzgefasste Geschichte der Murinsel). Szombathely, 1942, 18. — 64. Holub, n. d., I, 437. — 65. Bullae Bonifacii IX. P. M. 1589—1596. Budapest 1888, 257. — 66. Hazai okmánytár, IV (Győrött 1867), 95—97; Wenzel, Cod. dipl. XII, 627—629. — 67. Listini sta pisani v madžarskem jeziku in sta obranjeni z originalnim pečatom. — 68. Nagy Imre, Codex dipl. Hungaricus Andegavensis, V, 111; Csánki, II, 857. — 69. Conscriptio Bonorum Tótságiensium de diversis Annis; spis je nastal kmalu po letu 1738 in se nahaja v župnijskem arhivu na Gornjem Seniku. V konskripciji so popisane kmetije na področju »Tótsága« (= gornje Prekmurje), ki so spadale pod upravo gradov Egervár in Pölöske. — 70. V škofijskem arhivu v Szombathelyu. — 71. Starine železnih in salajskih Slovenov. ČZN 1914, 10, 12. — 72. Kovačić, n. d., ČZN 1926, 4. — 73. Maks Miklavčič, Cerkevna uprava. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, 9; M. Kos, Zgodovina Slovencev, 1935, zemljevid »Cerkevna razdelitev

slovenske zemlje v srednjem veku«, priloga; v drugi izdaji iz 1955, str. 385, je korigirano »Pod győrsko škofijo«; B. Grafenauer, Zgodovina slov. naroda, II, Ljubljana 1955, 134. — 74. Holub, n. d., I, 331. — 75. Ortway, Geographia eccl., I, 286—308. — 76. Prim. karto: Dioecesis Vespri-miensis et Quinque-Ecclesiensis ineunte saeculo XIV. Th. Ortway et Lad. Hrubant fecerunt — 1888; priloga h knjigi: Ortway, Geographia eccl., I; Balanyi, n. d., str. 426. — 77. Ortway, Geographia eccl., I, 295. — 78. Visitatio Kazóiana 1698 (za gornje Prekmurje) — in zagrebški vizitacijski zapisniki prim. ČZN 1926, 6—19. — 79. L. Karolyi, Speculum Jaurinensis ecclesiae... Jaurini 1747, 30; Ortway, Geogr. eccl., I, 316. — 80. Ortway, Geogr. eccl., I, 316—317. — 81. Hóman-Szekfü, n. d., I, 212; Holub, A királyi vármegyék eredete. Emlékkönyv, II, 106. — 82. Ortway, Geogr. eccl., I, 316. — 83. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Jaurinensis pro anno Domini 1928. Jaurini 1928, X. — 84. B. A. Kereselich, Historia ecclesiae Zagrabien-sis, partis primae tomus I, Zagrabiae 1770, 34; Starine železnih in salajskih Slovenov, ČZN 1914, 12; J. Gruden, Zgodovina slov. naroda, 557—558. — 85. L. Karolyi, Speculum Jaurinensis ecclesiae, 42 do 45; Schematismus... dioecesis Jaurinensis pro a. 1928, XIX. — 86. T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, 139, 177. — 87. Kovačić, n. d., ČZN 1926, 5. — 88. Payr S., A Dunántúli evangélikus Egyházkerület története. I. kötet. Sopron 1924, 255. — 89. Payr, n. d., 206. — 90. Visitatio Kazóiana 1698. 745, 736, 749, 760, 785, 755, 768. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 91. Ivan Škafar, Prekmurski del beksinskega arhidiakonata v XIV. stoletju (rokopis), kjer navaja izvirno listino iz 1249. — 92. Wenzel, Cod. dipl. Arp. cont., XI, 431—432. — 93. Fejér, Cod. dipl., X/2, 571. — 94. Fára J., Muraköz történetének rövid foglalata. Szombathely 1942, 19—22; Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története. I. kötet. Szombathely 1929, 373. — 95. Géfin Gy., n. d., I, 404, 411. — 96. Payr, n. d., I, 255, 258. — 97. Isti, n. d., 204, 255. — 98. Isti, n. d., 204, 258. — 99. Payr, Egyháztörténeti emlékek. I, 107; I. Zelko, K zgodovini reformacije v Prekmurju, ČZN 1937, 114. — 100. Succus inscriptionum familiys... ad Dominium MuraySzombath spectantium, 1751, 4, 6. — 101. Payr, A Dunántúli evangélikus Egyházkerület története. I, 255—257. — 102. Payr, n. d., 260, 270. — 103. Succus..., 8. — 104. Succus..., 8—14. — 105. Payr, n. d., 259. — 106. Dr. Juhász Kálmán, A licentiatusi intézmény Magyarországon. Budapest 1921, 8. — 107. Karácsonyi J., Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Budapest, I (1922), 224 — in II, 285—287. — 108. Iz arhiva province sv. Ladislava, fasc. Ormož; prim. Karácsonyi, n. d., II, 291—293. — 109. Karácsonyi, n. d., II, 321. — 110. Visitatio Kazóiana 1698, 745. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 111. Nadbiskupski arhiv v Zagrebu — Protokoli: B 70/I. Kanonske vizitacije: A. Bekšin. — 112. Karácsonyi, n. d., II, 320. — 113. Csánki, n. d., II, 726. — 114. Bullae

Bonifacii IX. P. M. 1589—1596. Budapest 1888, 257. — 115. Visitatio can. 1756, 1079, 1115; Vis. can. Szilyiana 1778 (zvezek Tótság). Škof. arhiv v Szombathelyu; Catalogus cleri diaecesis Sabariensis, Sabariae 1795, 54; Schematismus diaecesis Sabariensis... 1851, 90 in 1889, 94. — 116. Visitatio generalis — 1627 — original, prim. I. Zelko, K zgodovini reformacije v Prekmurju, ČZN 1937, 112; Payrjeva objava v Egyháztörténeti emlékek, I, 102 in 128, je pomanjkljiva, ker je povzeta po overovljenem prepisu iz 1699, kjer je bila prva stran strgana. — 117. Payr, n. d., I, 292. — 118. J. M. Korabinsky, Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786 — v uvodu; Isti, Atlas Regni Hungariae portatilis oder neue und vollständige Darstellung des Königreiches Ungarn auf 60 Tafeln, 1805, prim. XXIX. zemljevidno karto. — 119. Starine železnih in salajskih Slovenov, ČZN 1914, 4, 9, 11, 22 (cit. po posebnem odtisu); Vas-

vármegeye, Bpest 1898, 387. — 120. Visitatio can. 1698, v uvodu. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 121. Vis. can. 1698, 716—796. — 122. Vis. can. 1714 Schachiana, v uvodu 4. opomba. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 123. E. Klebel, Burgenland-Westungarn. Handbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. Band I, 676 (1955). — 124. Csánki, n. d., II, 715. — 125. Dr. O. Lamprecht, Das Deutschtum im Gebiete der einstigen Herrschaft Neuhaus. Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark, 53. Jgg, Graz 1959, 60. — 126. Wenzel, Cod. dipl. Arpad. cont., VI, 359. — 127. Vis. can. 1698 za župnijo Sv. Martin ob Rabi. Škof. arhiv v Szombathelyu. — 128. Prim. Fr. Miklošič, Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1862—1865, 1098; M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, I, 281. — 129. Gradivo, V, št. 900; Csánki, n. d., II, 716—717. — 130. Balanyi Gy., Vallásos élet — iskolák. Magyar művelődéstörténet. I, 389, 376.

MANDELČEVI LJUBLJANSKI TISKI V KNJIZNICI NARODNEGA MUZEJA V LJUBLJANI

BRANKO REISP

Prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc je začel tiskati v Ljubljani poleti 1575. leta. Do leta 1581, ko mu je nadvojvoda Karel tiskanje prepovedal, prepovedi pa je v naslednjem letu sledil izgon iz dežele, je natisnil v Ljubljani 26 del v slovenskem, nemškem in latinskem jeziku.

V zadnjih letih prihajajo nenavadno hitro na dan številni novi in doslej neznani slovenski in hrvaški protestantski tiski. Poročila o teh najdbah so v raznih strokovnih časopisih, njih pregled pa je dal Mirko Rupel v delu »Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja«, Ljubljana 1954. Že po objavi tega dela pa je našel Oskar Sakrausky v Zagoričah na Koroškem doslej neznan slovenski protestantski katekizem, ki ga je tiskal Mandelc v Ljubljani leta 1580 in o tem poroča v razpravi: Ein bisher unbekannter slowenischer protestantischer Katechismus aus dem Jahre 1580. Ta razprava je objavljena v zborniku »900 Jahre Villach«, Villach 1960, str. 447—457. (Fotokopija tega katekizma se že hrani v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.) Novo odkriti katekizem bi bil torej 27. v vrsti Mandelčevih ljubljanskih tiskov. Videli pa bomo, da Neuwe Zeytung iz leta 1578 kljub bibliografski in zgodovinski tradiciji ne moremo z vso gotovostjo uvrščati med Mandelčeve tiske. Skupaj z novo odkritim katekizmom ostane torej še vedno le 26 dokazanih njegovih tiskov.

Lažje rešljivo je vprašanje rudarskega reda nadvojvode Karla. Ta knjiga je izšla v dveh različnih izdajah, eno je tiskal Mandelc leta 1577, v drugi pa nista navedena niti tiskar niti letnica. To dejstvo je povzročilo v starejši literaturi določene zamenjave in nejasnosti. Gotovo je, da rudarskega reda brez navedbe tiskarja in letnice ni tiskal Mandelc, temveč je izšel v Ljubljani ob koncu XVII. ali v začetku XVIII. stoletja.

Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani hrani tri Mandelčeve tiske. V popis uvrščam še četrti dvomljivi Mandelčev tisk, to je Neuwe Zeytung iz leta 1578. Opis vsakega izmed teh tiskov delim v štiri odstavke. Za kratkim naslovom in letnico izdaje je podroben bibliografski popis dela, sledi kratka vsebina knjige. V tretjem odstavku popisujem posamezno knjižno enoto in navajam tu poleg izvora, rokopisnih beležk in vezave še druge značilnosti. V četrtem odstavku podajam slednjič za vsako delo še kratek pregled važnejše literature in drugo problematiko.

Ker so vsi Mandelčevi tiski velike knjižne in kulturnozgodovinske redkosti, bi bilo koristno podrobno popisati tudi vse doslej znane primerke, ki se hranijo po drugih knjižnicah v Sloveniji.

SPINDLER Krištof: Ain Chriftliche Leichpredig. Bey der Begrebnus... Hörwarden Freyherrn zu Auerperg... 1575.